

CSOKONAI IGÉINEK NYELVTANI, STILISZTIKAI ELEMZÉSE

Írta: ROZGONYI MIKLÓSNE

Csokonainak sikerült megtalálnia a gondolataihoz legadekvátabb formát. Ezt már első életrajzírója megállapította:

„Az új szavai egészen méltók az új gondolataihoz. Némelyek könnyűek, mint a zefír, némelyek a szívet átlövik, mint a sebes villám: mások lágyak, szelídek, mint a májusi alkonyodás, némelyek erősen megrezzentenek bennünket, mint a mellettünk lecsapott menykő, mások édesen csevegnek, szenderítenek, mint a pázsiti patak zöngése, átáljában pedig ezek a ruhák úgy a gondolat testéhez vagynak szabva, mintha onnan nőttek volna ki” [1].

Ezt a változatos, színes sokrétűséget bizonyítják az elemzett költeményekben (a versek 17%-a) előforduló igék is. Gyakori előfordulásuk természetes az írói életműben, hisz az ige a nyelvtani rendszer és a nyelvhasználat középpontjában áll. Központi jelentőségét fajainak gazdagsága, a képzés lehetőségének sokfélesége, a jelentésárnyalatok bősége, valamint a származékoknak és összetételeknek sokasága adja. E gazdag és árnyalt jelentéstartalom s változatos kifejező alaki gazdagság folytán rendszerint az ige áll a mondat középpontjában, főhelyen, állítmányként, s így a többi mondatrész (a jelző kivételével) hozzákapcsolódik mint bővítmény [2]. Érzékelteti a változás, a mozgás folyamatát, s használata aktivitást, mozgalmasságot visz a stílusba [3]. Csokonai igéi a szoros értelemben vett nyelvi funkción kívül stilisztikai rendeltetésűek is. Az alábbiakban ezt a sokszínűséget igyekszem bemutatni.

a) *Igék halmozása*

A legszembetűnőbb eszközzel, az igék művészi halmozásával dinamizmust, elevenséget teremt:

„Sír tisztelőd, ha *kél*, ha *fekszik*
Miolta azzal nem *dicsekszik*,
Kiben *gyönyörködött*.”

(Még egyszer Lillához I. 429.)

„Ha *kivalljuk*, hogy *szeretünk*,
Az ifjaktól *megvettetünk*,
Ha szólni meg nem *kívánunk*,
Az ördög sem *jár* utánunk!”

(Dorottya kínjai I. 469.)

„Óh, *csókollak*, óh, *ölellek*!
Míg *moccanok*, míg *lehellek*.”

(Szerelemdal II. 68.)

„*Jer, e répánál térdeljünk,
Jer, kacsint e tulipánt,
Jer, e töknél süvegeljünk:
Mind használ ez, s egy se bánt.*”

(Főhadnagy Fazekas úrhoz II. 177.)

Elsősorban azokban a költeményekben halmozza az igéket, amelyekben az őt legmélyebben érintő eseményekről ír. A feszítő, nagy intenzitású érzelmek egy igesorban kapnak nyelvi formát:

„*Bús elmém rajtad tünődik;
Csak kíván, sóhajt, gyötrődik-*”

(Az utolsó szerencsétlenség II. 125.)

„*Szeme biztatott, öldöklött;
Őlt, s gyógyított másfelől;*”

(uo. 126.)

„*A kővár gyomra szédüllyed,
A rabló zúg, hereg, süllyed;
Én úszok, az ég segít:
Lilla int, és nekem él’*”

(uo. 132.)

„*Fúlok, lehellek; fázom, gyúlok,
Vagy egy kivégez már, vagy más,
Ajúlok, érzek és ocsúlok:
Haj! mely szörnyű hányattatás!...*”

(Tüdőgyulladásomról II. 174.)

„*Vannak-é ott, kik még mogorul szóllanak? —
Sóhajtasz,- elshansz,- értem,- elmúltanak!*”

(Marosvásárhelyi gondolatok I. 473.)

„*Vagy hever s éhezik a paradicsomban,
Vagy koldul, vagy lop, öl, prédál alattomban,*”

(uo. 475.)

b) *Igefajok*

A szorosán cselekvést jelentő igéket gyakran használja mozgás megjelenítésére.

„*Téged hordozlak útamban,
Téged öllelek ágyamban,
És valahányszor felkelek,
Szerelmedről énekelek*”

(Szerelmedal II. 67.)

„*Felvészem a lantot, s gyepedző
Sírod előtt keseregve ülök.*”

(Doktor Földi sirhalma felett II. 55.)

„Ha máskülönben nem lehet,
Felégetem
Azt a vityillót, s ötet is
Belévetem.”

(Parasztdal I. 564.)

„Maga e kunyhóban éhezvén *kucorog*”
(Zsugori uram I. 223.)

„Itt *jajgat*, s fejére *kulcsolódik* keze” —
(uo. 224.)

Tehát dramatizálva, színjátékszerűen peregnek előttünk a képek, egy egész cselekvés-sort látunk.

Gondolati, elmélkedő jellegű költeményeiben szívesen használja a történet jelentő igéket.

„Tavas *virít*, s száz rózsza *nő*
Orcádnak Édenében,”
(Az esztendő négy szakasza I. 187.)

„A barátság s kedv *megszűnik*,
Tréfa, nyájasság *eltűnik*,”
(Az emberiség s a szeretet I. 393.)

„*Lehasadoztak* már a fekete vásznak”
(Magyar! hajnal hasad! I. 309.)

„*Elmúltak, bédültek* abb'a sírhalomba,
Melyhez *közeliünk* mi is minden nyomba.”
(Marosvásárhelyi gondolatok I. 473.)

„Te vagy a pont, melynél a vadság *eltűnik*,
Te vagy, hol az ember érezni *megszűnik*,”
(uo. 475.)

„Az igaz, *fejérlik* orcád igen szépen,”
(Rút ábrázat s szép ész I. 18.)

„Óh, nem *fáj-é* a szíve
Minden magyarnak,”
(Jövendölés az első oskoláról a Somogyban I. 565.)

„Csak *maradj* magadnak!
Biztatóm valál;”
(A reményhez II. 139.)

A cselekvőnek és a cselekvésnek egymáshoz való viszonya szerint a szenvedő, műveltető és ható igék gyakoribbak. A szenvedő igék használati köre ma már igen szűk, csak sajátos stilisztikai értékben fordulnak elő [4]. Csokonainál stilisztikai érdekesség, hogy a hivatalos hangvételű szenvedő igét csipkelődőn, ironikus céllal alkalmazza:

„Nem *méltóztatik* ő kimondani a szót,
Az u-t ő-nek mondja, a-nak teszi az ő-t.”
(A kevély I. 15.)

„És ha érkezése *hallatik* Szelimnek,
Sok száz előkontyú turbékol egy hímnek.”
(Konstancinápoly I. 225.)

Ragozott alakban is előfordul (tárgyas ragozás, többes szám harmadik személy).

„Debrecen és Patak
Messze estenek
Ide, hol a Múzsák
Nem is *esmértettek*.”

(Jövendölés az első oskoláról a Somogyban I. 565.)

„Ők pedig, bár *meggyőzettek*,
Mégis többet nem veszettek
Mindössze is ezernél.”

(Békaegérfarc I. 91.)

A műveltető és álműveltető igék egyaránt könnyedséget kölcsönöznek stílusának:

„Sugár derekadat ne *csudáltasd* vélünk:
Az ánglus csikókba szebbet is szemlélünk.”

(Rút ábrázat s szép ész I. 17.)

„Almás szürke csödör lovát *táncoltatja*,
Lejtős fordulással kerengve *ugratja*.”

(A magyar gavallér I. 29.)

„Ártatlanul *kecsegtetel* magadba,”

(A magánossághoz I. 466.)

„Cseppecskéit a nyílt rázsákba *hullatja*”

(Az estve I. 214.)

„Magát a hold rezgő fényénél *ingatja*.”

(uo. 214.)

„Ah, szárnyad eszembe *juttatja*
Psychét, s az ő *bánatjait*,”

(A pillangóhoz II. 138.)

„Sima száddal mit *kecsegtetsz*?

Mért nevetsz felém?

Kétes kedvet mért *csepegtetsz*

Még most is belém?”

(A reményhez II. 138.)

„Kertem nárciszokkal

végig *ültetéd*

Csörgő patakokkal

Fáim *éltetéd*,”

(uo. 138.)

A ható igét árnyalt érzelmek kifejezésére használja: Visszaemlékezés a teljesült boldogságra:

„Boldog órák! a melyekben
Szíve kulcsát *birhatám*,
S a meghitt enyelgésekben
Lelke lángját *szihatám*.”

(Az utolsó szerencsétlenség II. 127.)

Tiltakozás:

„Nem! ezt meg nem *fagylalhatja*
A sír nyálkás bőlozatja.”

(uo. 129.)

A bánat okozta elbizonytalanodás:

„*Zokoghat* még egy betűcskét
Belőlem a fájdalom?
Ejthetek még egy könnyűcskét
Utánad, szép angyalom?”

(uo. 125.)

Szomorú játékoság:

„Ha élve nem *alhatok*,
Aluva *meghalhatok*.”

(uo. 130.)

c) *Az igetövek szerepe*

Az igék között számos olyan tő- és alakpár akad, amelyek stilisztikai tekintetben különböző fokú és színezetű motiváltságot eredményeznek [5]. Az igetövek változtatása Csokonai stílusában többféle árnyalásra nyújt lehetőséget. Igen egyéni módon használja a magánhangzók időtartamának változtatását az igetőben, e nyelvünkben ritkán előforduló jelenséget. Ezzel egyrészt archaizál, másrészt ünnepélyessé teszi stílusát.

hagy-hágy

„A tó felé elillantván,
Oda *hagyá* századját.”

(Békaegérharc I. 86.)

„Érzem: e kétségbe
Volt erőm *elhágy*.”

(A reményhez II. 140.)

E *ad-ád*

változatnál az *ád* ünnepélyesebb, ugyanakkor népiesebb ízű is.

„Nagyobb méltóságot *ád* a magyar mente,”
(A magyar gavallér I. 29.)

„Melyet árendába nem *ád* még a világ.”
(Az estve I. 216.)

„A biztató egek gyámolul *adának*.”
(Marosvásárhelyi gondolatok I. 475.)

„Beléjek új erőt *ada*;”
(Békaegérharc I. 91.)

Igen egyéni jellegű alakpárokat használ az alábbi esetekben. Bár szokatlan e szavak ilyen formájú előfordulása, mégsem zavaró, sőt kellemesen ritmikus hanghatású sorokat eredményez.

„Erős vagy? s *levered* az erőseket is,
Erősebb az ökör, s *levér* tégedet is.”
(Rút ábrázat s szép ész I. 18.)

„Melyben egy bölcs csendes nyugtot, hálást
E setét hegyekben *lél*?”
(A tihanyi ekhóhoz II. 135.)

„Nem tartom azt fájdalomnak,
Ami véget *vét* kínomnak!”
(Az utolsó szerencsétlenség II. 130.)

„*Elnyel*, ha az észnek fénye meg nem tartja,”
(Marosvásárhelyi gondolatok I. 475.)

Több formában használja az *sz*-es és *v*-s változatú igetöveket is.
lesz

„De *légyen* ez a szerencse,
Légyen tiéd, barátom.”
(A poéta gyönyörködése I. 10.)

„A rozskenyérhéjből is karácsonyja *legyen*,”
(Az estve I. 216.)

„Haldokló sugári halovánnyá *léznek*,”
(uo. 214.)

„*Nem lesz* ez fél, hanem talán
Több mint egész ellenség”
(Az asszonyi állhatatlanságról I. 26.)

„S ezen egy napi csatának
Ekképpen *leve* vége.”
(Békaegérharc I. 94.)

vesz

„A Teremtőt azért *veszi* crisisére,”
(A kevély I. 15.)

„...hogy én ne *vegyek* reám semmi harát,”
(Rút ábrázat s szép ész I. 17.)

„Farkasbundát *vehetünk*.”
(Békaegérharc I. 68.)

„Ha szívem is sírt belőlem,
Mikor búcsút *veve* tőlem”
(Bús hánykódások I. 54.)

„Tiéd volt ez a föld, tiéd volt egészen,
Melyből most a kevély s fősvény dézmát *vészen*.”
(Az estve I. 215.)

Feltételezhető, hogy az utóbbi idézetben a hangulatkeltés szándékán kívül a rim kedvéért is felhasználja a hosszú magánhangzót tartalmazó tövet.

tesz

„Hogy a koronát második
Peleus fejére *teszi*”

(Békaegérharc I. 65.)

„Tudom, hozzám lágyabb lenne,
Szükségemről mindjárt *tenne*.”

(Dorottya kínjai I. 469.)

„Három ember volt, barátom,
Mind a hármáról a fátom,
Hogy ne éljen, már *teve*.”

(A szerelem tilalma I. 560.)

„Ládd, mindhárman búval élünk,
Végy el egyet, *tégy* jól vélünk.”

(Az utolsó szerencsétlenség II. 130.)

A hosszú alakváltozattól körülményeskedővé, cizellálttá lesz a stílus:

„Hármóniás ütést *tész* ezüst szablyáján,”

(A magyar gavallér I. 29.)

„S bátor mást akármit *tészek*,
Érte jutalmat nem *vészek*,”

(Dorottya kínjai I. 468.)

A *v-s* változatú ige-tövek szótári tőalakja régies hangulatot kelt:

„Keletről *fú* a szél”

(Marosvásárhelyi gondolatok I. 472.)

„Ha *szíhatok* borocskát,
A gondjaim csucsúlnak.”

(A búkergető II. 94.)

Érdekességként két *v-s* változatú ige-tövet kívánok megemlíteni. Az egyikben az *óv* ige felszólító mód többes szám második személyben teljesen hasonult alakban archaizálásra alkalmas:

„Lelke kegyes: de negédjétől
Ójhatok, irgalmas egek!”

(A bátortalan szerelmes I. 102.)

A másikban a *vív* ige ikes formában a cselekvés folyamatosságát érzékelteti:

„És mig d’Onnyó sok csapással
Vívik maga Troxartaxszal,”

(Békaegérharc I. 90.)

A *megy* (*gy-t n-nel* váltakoztató ige-tő) köznyelvi alakban is előfordul:

„Morzsakapóhoz *megy* azzal,”

(Békaegérharc I. 88.)

„Vagy semmisségbe *mentek* ők idővel.”

(Újlesztendei gondolatok I. 418.)

Néhol bibliai hangulatú a szó, ellentétben a szövegkörnyezet vulgáris tartalmával.

„Megrág unván a harc szagát,
Félre *méne* peselni,”

(Békaegérharc I. 89.)

Népmesei hangulatú

„Pedig az ő veszteségek
Másfél százra se *megyen*”

(uo. I. 90.)

Ismét köznyelvi

„Verjük meg győzedelmesen,
Hogy haza egy se *mehessen*
Épen fegyverünk elől.”

(uo. I. 78.)

„Még nincs rózsa: s te a kopasznak
Mégis csókolására *mégy*?”

(A pillangóhoz II. 136.)

Nemcsak egyes szám harmadik személyben, hanem első személyben is előfordul a *mé-*tőalak. Régies változatnak érezzük [6]. Néhol a versszak kezdő szava, tehát nem a rím kedvéért használja a költő.

„*Mégyek* már. Engedd meg, kedves kincsem,
Hogy megváltó csókom szádra hintsem!”

(Búcsúvétel I. 408.)

„*Mégyünk*, nagy nemzetek! ime Dáciának
Tulsó határin is már megindulának,”

(Marosvásárhelyi gondolatok I. 476.)

„Err’ az útra is csak értek *mégyek*,”

(Búcsúvétel I. 409.)

A *van* igealak töveit variálja, így stílusa nem lesz egyhangú tőle:

„Szép *volt* cavallériájok.”

(Békaegérharc I. 75.)

„Nálunk is *vagynak* olyanok,”

(uo. I. 85.)

„Óh Jupiter!
...ha már a hamis arannak
Ily tiszta jelei s bizonyági *vannak*.”

(A kétszínűség I. 11.)

„Míg én, boldog martalék,
Lánca s karja közt *valék*.”

(Az utolsó szerencsétlenség II. 126.)

Az egyik csoportba sem illeszthető *jön* tőtípust a költemény alaphangjának meg⁷ felelően változtatja.

Egyszerű közlés:

„Vissza hozzánk *egy se jő,*”
(Újesztendei gondolatok I. 418.)

„Lóri éppen úgy *jöve* be
Ma az Isten házába,”
(Az asszonyi állhatatlanságról I. 25.)

Tréfás csalogatás:

„De *jöszte* be, Múzsám, a városba velem,”
(Konstancinápoly I. 224.)

Ünnepélyes (biblikus) megszólítás:

„De ez a napom mikor *jön el?*
Áldott Magánosság, *jövel.*”
(A magánossághoz I. 465.)

„Siess, késő század! *jövel*, óh boldog kor!”
(Konstancinápoly I. 227.)

Csokonai hangzóhiányos igetöveit ma expresszivebbnek érezzük, mert eltérnek a köznyelvi használattól, régies, népi ízűek. Nyelvemlékeinkben, sőt még a múlt században is gyakoribbak voltak a hangzóhiányos tőalakok [47].

„S kedvezőn *mosolyanak* le
Onnan a kis Rózsira.”
(Földi Rózsa I. 330.)

„Kőről kövekre *görgenek*, zajognak,
Mint Rajna bukkánásai.”
(A magánossághoz I. 466.)

„Mely szörnyű kár! egy szél pénzem *elrablotta,*”
(Zsugori uram I. 224.)

„E földön értelmes porképek *mozganak,*”
(Marosvásárhelyi gondolatok I. 472.)

d) Igeidők

Az igeidők skálája a költői nyelvben is előfordul, akár kora köznyelvében. Stilisztikai értéke változó. Ma költőink archaizálási szándékkal vagy tájszóval történő jellemzésre használják. Csokonai korában az igeidő változatossága élő nyelvi valóság volt, természetesen a különböző formák más-más hangulati árnyalatot érzékeltettek [8].

Valóban a jelen idő alkalmas Csokonainál is az egyszerű, keresetlen közlésre.
„A halálnak jöttét egy ember se *tudja,*
Az erő, a szép szín gyakran *elhazudja,*”
(Mindég közel van a halál I. 8.)

„A gyönyörűség karjait
Itt *kinyújtja* énekem,
S pengetvén lantom húrjait,
Lelkesíti énekem!”
(A poéta gyönyörködése I. 11.)

„Ha *haragszol, megkövetlek*;
Békélj meg, szép anygalkám!”

(Megkövetés II. 113.)

Jelen időben is elég gyakran előfordul a mássalhangzótorlódást kiküszöbölő teljesebb tőalak. A torlódás feloldása folytán kellemesebb hangzású, mint rövidebb változata.

„Nézd csak, az orgonák tövébe,
Mely kellő szagok *lengenek*;

(A pillangóhoz II. 137.)

„Álmaim is mind nehezek:
Mind csak kisértést *érezek.*”

(Dorottya kínjai I. 470.)

A ma köznyelviileg használt múlt idejű alakon kívül az elbeszélő múlt, és az összetett múlt is megtalálható verseiben. Csokonai a *-t* jeles múlt idejű alaknál is használja a mássalhangzó torlódást kiküszöbölő teljesebb tőalakot:

„Fizignát, egy kis késéssel
Igy *kezdette* szavait:”

(Békaegérharc I. 68.)

„Mert mondani másnak ingyen *sajnálotta-*”

(Zsugori uram I. 223.)

„*Állott* a Természet örök építménye,”

(Konstancinápoly I. 225.)

Az elbeszélő múlt a XIX. sz. első felének irodalmi nyelvében közkeletű volt. Semmiféle vonatkozásban nem fejez ki más időjelentést, mint a szokásos múlt idő (csak ma már stílushangulata más); ezért is váltakozhat olykor egyetlen mondaton vagy mondatsoron belül a kettő [9].

„Kikergetett, s *lelugoza*
Subámat is.”

(Parasztdal I. 563.)

„Egyszóval, e vidám melancholiának
Kies szállásai öröme *nyílnak.*”

(Az este I. 215.)

„Hol a magyar lelkek
Mégvetve *heverének.*”

(Jövendölés az első oskoláról a Somogyban I. 565.)

A régies múlt idő vegyülései alakjai (*-tenek -tek* vegyülése) feltételezhetően nemcsak a mai nyelv számára régies hangulatúak, hanem Csokonai korában is választékos kifejezésként alkalmazták.

„Hogy az elszédült istenek
Egészen *elréműltének,*”

(Békaegérharc I. 93.)

„De egy bűbajos hang neszére
E víg scénák *eltűntenek*,
S ha ő halálos gyöttrésére
Ég, föld, mind *felesküdtének*-.”
(A pillangóhoz II. 138.)

„Jaj, de friss rózsáim
Elhervadtanak;
Forrásaim, zöld fáim
Kiszáradtanak;”
(A reményhez II. 139.)

Az összetett múlt Csokonai korában is körülményeskedő, bonyolultabb stílus-
hatású.

„Nem *állott volt* még *ki* a kevély uraság,”
(Az estve I. 216.)

„T’od, azt *hazudtam volt* neki:
Csak a pipát...”
(Parasztdal I. 563.)

Csokonai a jövő időt a jelen idejű igealakokkal fejezi ki leggyakrabban.
„E kézzel fogható setétség *eltűnik*,
Az éjnek madara huholni *megszűnik*.”
(Konstancinápoly I. 226.)

„Tárházát az áldott emberiség *nyitja*,
Édes fiainak sebeit *gyógyítja*,”
(uo. 227.)

A *majd* segítségével is alkot jövő időt.
„*Majd* talám a boldogabb időben
Fellelík sírhelyemet:”
(A tihanyi ekhóhoz II. 135.)

„*Majd* ha a negyvenet *megélem*,
Mint öreg poéta már,”
(Földi Rózsa I. 331.)

A múlt század elején még divatozott az *-and -end* jeles jövő idejű alak használata.

„Aki eztet *elveendi*,
Tudom, hogy meg fog szenvedni
Szülei vétkéért is”
(Az asszonyi állhatatlanságról I. 26.)

e) *Igemódok*

A feltételes mód árnyalatos gazdagsága természetes szerepén kívül még finom jelentésárnyalat kifejezésére alkalmas [10]. A feltételesnek, kívánatosnak hitt cselekvés, történés kifejezésén kívül olyan stilisztikai értékei is vannak, amelyek alkalmassá teszik őket értelmi, hangulati különbségek megéreztetésére [11]. Vágyat, kívánságot fejez ki:

„Vajha te csak egyszer *említnél* engemet”
(Konstancinápoly I. 227.)

„Hej, ha *tudná* kedves lélek,”
(Dorotya kínjai I. 467.)

Fokozottabb kívánságot, mélyebb óhajt fejez ki a ható ige feltételes változatának használatával:

„Mert ha szívemet cserébe
Tehetném az úr mellyébe,”
(Dorotya kínjai I. 471.)

„Életem sincs, csak *nyújtózhatnám*,
Az úr karjára *vágyhatnám*.”
(uo. 470.)

„...van ezüstje, aranya,
Amelybe ha *markolhatnék*,
Hozzá jobb kedvet *mutatnék*”
(Egy fiatal házasulandónak habozása I. 559.)

Ritkábban enyhíti, mérsékeli az állítás élet [12]:

„Kik a seregnek *szednének*
Posztót és egyebeket,”
(Békaegérharc I. 75.)

„Hasonlatos *lehetnél*
A Lilla ajjakához.”
(A szamóca I. 396.)

Óvatos árnyalatot adnak a közlésnek a feltételes múltú igealakok:

„És el is *vesztette volna*
Örökre a békákat,
Hogyha meg nem *szánta volna*
Jupiter a párákat,”
(Békaegérharc I. 93.)

„Nem *fért volna* ijedtébe’...”
(uo. 70.)

Az elemzett versek közül egyben a feltételes mód jövő idejének használata is előfordul.

„Ezt is foga között szűrve kell kitenni,
Különben parasztos s comis *fogna lenni*”
(A kevély I. 15.)

(Feltételezhetően a teljes életműben több példát is találunk erre.)

A felszólító mód alanyi és tárgyias ragozás egyes szám második személyében kialakult rövidebb és hosszabb formát egyaránt megtaláljuk Csokonainál. A hosszabb forma enyhébb felszólítást, vagy kérést fejez ki [13].

„Csak te is hívedre *nézzél*,
Kedvesem.

Csókra uj csókot *tetézzél*
Szívesen.”

(Két szerető dalja. I. 404.)

„*Késsél* még, setét éj, komor óráiddal,”
(Az estve I. 215.)

„Akinek díszére *építsél* templomot,”
(Marosvásárhelyi gondolatok, I. 475.)

A rövidebb alak szigorúbb parancsot, vagy határozottabb kérést tartalmaz:
„Angyalom, *szeress!* Kincsem, meg ne *vess!*”
(Búcsúvétel I. 409.)

„*Állj* meg! *állj*, te irgalmatlan!”
(Az utolsó szerencsétlenség II. 128.)

„*Ládd*, mindhárman búval élünk,
Végy el egyet, *tégy* jól vélünk,”
(uo. 130.)

„*Vigyázz*, ha a hízelkedő
Rád mosolyog.”
(A hízelkedő II. 17.)

„*Hagyj el*, ó Reménység!
Hagyj el engemet”
(A reményhez II. 140.)

„De *kisiess*, Múzsám,”
(Konstancinápoly I. 225.)

„*Vigadj*, magyar haza! s meg ne *tagadd* tömött
Javaidtól azt a valódi örömet.”
(Magyar! hajnal hasad! I. 309.)

„*Kelj fel* azért, magyar! álmodból *serkenj fel*,”
(uo. 310.)

„*Mondd* meg nékem, komoly fuvallat!”
(Marosvásárhelyi gondolatok I. 473.)

„Hamar-követje a tavasznak,
Hímes pillangó idvez-*légy!*”
(A pillangóhoz II. 136.)

„*Menj, fuss* a szellők ellenébe,
Tán a violák fejlenek”
(uo. II. 137.)

A *hadd* a felszólító módú ige előtt biztató, serkentő jelentésárnyalattal színezi a felszólítást:

„*Hadd* bodorodjon a békák
Lekonyult bokkrétájok.”
(Békaegérharc I. 92.)

f) *Igekötők*

Az igekötőnek fontos szerepe van a stílus motiváltságában [14]. Csokonai szívesen és gyakran alkalmazza az igekötőket, sokat a ma is használt értelemben. Befejezettségre utal:

„Már *el*hagytak mindenek.”
(A tihanyi ekhóhoz II. 134.)

„Jaj, Lillám is a tiran törvénynek,
S a szokásnak *meg*hódolt.”
(uo. 135.)

„Lilla szívét kértem,
S *meg*adá az ég.”
(A reményhez II. 139.)

A cselekvés intenzitását érzékelteti:

„Az egyiket ama fa-vár
Által *széjjel*dörzsölék,”
(Békaegérfarc I. 74.)

„Bajuszokat *kíped*rették
Holmivel huszárosan,”
(uo. 75.)

„Erre az egész palota,
*Felz*endült,”
(uo. 92.)

„...az istenasszonykák
*Elsik*olták magokat,”
(uo. 93.)

Átvitt értelemben az igekötők fontos eszközei a jelentéssűrítésnek, esetleg nyomósításnak. Egy-egy találóan megválasztott igekötővel bonyolult cselekvés-és történésfolyamatot lehet egyetlen szóba beletömöríteni [15].

„És ha e szómért: szeretlek
Úgy *kikel*hetsz ellenem:”
(Megkövetés II. 114.)
= méltatlankodhatsz a vallomásom miatt

„Miért szállsz ama puszpángokra?
Hiszen nem a víg kikelet
Adott még új kantust azokra;
Át*zöld*ellik ők a telet”
(A pillangóhoz II. 136.)
= egész télen zöld a lombjuk

„El nem esmért szent magánosságban
Könnyezem le napjaim”
(A tihanyi ekhóhoz II. 135.)
= könnyes szomorúsággal múlnak, telnek napjaim

A befejezettséget a *meg* igekötő fejezte ki és sokkal gyakrabban használták, mint a mai nyelvben. Csokonainál egyes esetekben a mai nyelvhasználat számára kissé idegenül hat a *meg* használata.

„Egy szódra lelkem *megéled*,” (ma: feléled)
(Szerlemdal II. 67.)

„Kerek hajnal! sugároddal
Küllőzd meg a fél eget” (ma: küllőzd be)
(Főhadnagy Fazekas úrhoz II. 175.)

„Ezt mondván *meghaláloza*,” (ma: elhalálozott)
(Békaegérharc I. 72.)

„Erre *megbúsult* szívében (ma: elbúsult)
Úregjári hevesen,”
(uo. 84.)

„Ők pedig, bár *meggyőzettek*,” (ma: legyőzettek)
(uo. 91.)

„S a békaság *megszalada*” (ma: elszaladt)
(uo. 91.)

A *be* igekötő két alakja közül a *be* gördülékenyebb, a *bé* népiesebb ízű.

„E virágot szép öledbe,
Vedd be”
(Földi Rózsa I. 331.)

„De *jöszte be*, Múzsám, s városba velem,”
(Konstancinápoly I. 224.)

„*Béfüszerszámozzák* az egész vidéket.”
(A reggelről I. 30.)

„Úgy *bécsukott* az a guta
Vén mostoha,”
(Paraszt dal I. 563.)

„*Telj bé*, kettős szent kötelesség,”
(Tüdőgyúladásomról II. 175.)

„*Szegd bé* a kék felleget.”
(Főhadnagy Fazekas úrhoz II. 175.)

„Ma csak harminc arany *jött bé* a kasszába,”
(Zsugori uram I. 224.)

g) Az igék stilisztikájának más kérdései

Érdekesség a „népies összerántott igealak”. (A kifejezést Soltész Katalin Babits Mihály költői nyelve című könyve 152. lapján használja.)

„*T’od* azt hazudtam volt neki
Csak a pipát...”
(Paraszt dal I. 563.)

„Férje lennék az erszéynek,
E'kén a szegény legénynek!”

(Egy fiatal házasulandónak habozása I. 559.)

„Szíved javát nemde nem
Megtarthat'd mégis nekem?”

(Az utolsó szerencsétlenség II. 131.)

„Lát'd, még a földben szunyókálnak
A Flóra gyenge szüzei,”

(A pillangóhoz II. 137.)

A cselekvés irányulása szerint tárgyatlan jelentésű igékhez a mondatban olykor kapcsolódhat valódi tárgy. Csokonai is használja költői nyelvében.

„Képe'nek pirosuló *tejét* büszkén *ússza.*”

(A magyar gavallér I. 29.)

„Mert ezer baj, meg három;
Akár merre *eljáróm,*”

(Bús hánykódások I. 52.)

„*Járd el* Germánia hajdani Bakonyját”

(Marosvásárhelyi gondolatok I. 474.)

„*Agyontáncolta* magát.”

(Békaegé'rharc I. 69.)

„Majd ha a negyvent *megélem,*”

(Földi Rózsa I. 331.)

„Múzsák! kik a várnak alját *megültétek,*”

(Marosvásárhelyi gondolatok I. 473.)

„Túl a mongol *futja* salétrom pusztáit,”

(uo. 474.)

A változatos igehasználat csak egy töredéke Csokonai költői eszközeinek; de a költő ezzel is bizonyítja, hogy a magyar nyelvet alkalmasnak tartja a legdifferenciáltabb érzelmek és gondolatok kifejezésére. Csokonai korában ezt bizonyítani kellett, ezért tudatosan választja meg a nyelvi formát a megfelelő tartalomhoz, nyelvileg is gondosan szerkeszti verseit. Legnagyobb érdeme az egyszerűség és természetesség nyelvében és stílusában egyaránt. Amit a magyar nyelvért tett, az egész nemzetnek szólt: „...hadd szokjon az olvasáshoz a közönség, hadd szelídüljön az Ásiai erkölcs, csinosodjon a magyar guszthus, jobb híreket hordjanak a Napkölti Szelek Európának tudósabb részeire az Iszter partjairól. — Én mit lehet részemről véghez vinni, el nem múlatom” [16].

JEGYZETEK

[1] DOMBY MÁRTON, Csokonai élete. Bp., 1955.

[2] KOVALOVSKY MIKLÓS, Az igehasználat kérdésköre. MNYh. Bp., 1969. 161.

[3] FÁBIÁN PÁL—SZATHMÁRI ISTVÁN—TERESTYÉNI FERENC, A magyar stílisztika vázlata. Bp., 1958. 175.

- [4] BENCZÉDY JÓZSEF—FÁBIÁN PÁL—RÁCZ ENDRE—VELCSOV MÁRTONNÉ, A mai magyar nyelv Egyetemi jegyzet, Bp., 1960. I. 14.
- [5] FÁBIÁN—SZATHMÁRI—TERESTYÉNI i. m. 176.
- [6] KOVALOVSZKY i. m. 183.
- [7] A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan I. (TOMPA JÓZSEF szerk.) Bp., 1961. 317.
- [8] SOLTÉSZ KATALIN, Babits Mihály költői nyelve Bp., 1965. 151.
- [9] Kovalovszky i. m. 180.
- [10] FÁBIÁN—SZATHMÁRI—TERESTYÉNI i. m. 182.
- [11] ua. 183.
- [12] ua. 184.
- [13] ua. 185.
- [14] ua. 186.
- [15] ua. 185.
- [16] HARSÁNYI ISTVÁN—GULYÁS JÓZSEF, Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Bp., 1922. II. 646. A dolgozatban előforduló versidézetek Csokonai Vitéz Mihály összes versei. Bp., 1967. I—II. kötetéből valók.

ГРАММАТИЧЕСКИЙ, СТИЛИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ГЛАГОЛОВ ЧОКОНАИ

Розгони Миклош

Глагол стоит в центре грамматической системы и употребления языка. Его центральное значение даёт богатство видов, многообразие возможности образования, обилие оттенков значений и множество производных слов и сочетаний. Это богатое и оттенённое содержание значения и его многостороннее выражающее богатство форм увеличивает и стилистическую роль. Рассматривая стихи Чоконאי, можно определить, что он употребляет глаголы для эмоционального оттенения самых различных содержаний. Он архаизирует, сжимает, делает текст экспрессивнее. В одном месте эффект стиля глагола носит народный характер, в другом более литературный. Иногда он торжественен, другой раз шуточный, игривый, но всегда естественно вливается в текстовое окружение. Поэт и этим доказывает, что он венгерский язык считает подходящим для выражения самых дифференцированных чувств и мыслей. Во время Чоконאי это и нужно было доказать.

GRAMMATISCHE UND STILISTISCHE ANALYSE DER VERBEN VON CSOKONAI

Von
M. Rozgonyi

Das Verb steht im Mittelpunkt des grammatischen Systems und des Sprachgebrauchs. Seine zentrale Bedeutung ergibt sich aus dem Reichtum seiner Gattungen, aus der Vielfalt seiner Bildungsmöglichkeiten, aus der Fülle der Bedeutungsabtönungen und aus der Unzahl der Ableitungen und der Zusammensetzungen. Dieser reiche und nuancierte Bedeutungsgehalt und der mannigfaltige formale Reichtum steigern auch seine stilistische Rolle. Wenn wir Csokonais Gedichte untersuchen, können feststellen, dass er die Verben für die Stimmungsabtönung der verschiedensten Inhalte gebraucht. Er archaisiert, verdichtet, zaubert den Text geläufiger und expressiver. Hier ist die Stilwirkung des gebrauchten Verbs mehr volkstümlich, da aber ziselliert. Sie ist hie und da feierlich, anderswo scherzhaft, spielerisch, aber immer fügt sich ungezwungen in den Kontext hinein. Auch dadurch bewist der Dichter, dass er die ungarische Sprache für die Ausdrückung der differenziertesten Gefühle und Gedanken geeignet hält. Zur Csokonais Zeit musste man dies bezeugen.